

FRANSIZ ORYANTALİST JEAN GAGNIER'İN (1670-1740) HZ. PEYGAMBER'İ MÜKEMMEL BİR DOKTOR OLARAK NİTELEMESİ VE TİBB-İ NEBEVÎ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

THE DESCRIBING OF FRENCH ORIENTALIST JEAN GAGNIER (1670-1740) THAT THE PROPHET IS A PERFECT DOCTOR AND HIS EVALUATING ON THE PROPHETIC MEDICINE

SABRİ ÇAP

[Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Hadis Anabilim Dalı
Associate Professor, İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Hadith,
sabricap@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1999-2893>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Ocak / January 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Haziran / June 2021

Yayın Tarihi / Published: 24 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 50 *Sayfa / Pages:* 175-199

Atıf/Cite as Çap, Sabri. “Fransız Oryantalist Jean Gagnier’in (1670-1740) Hz. Peygamber’i Mükemmel Bir Doktor Olarak Nitelemesi ve Tıbb-ı Nebevî Hakkındaki Değerlendirmeleri-The Describing of French Orientalist Jean Gagnier (1670-1740) that the Prophet is a Perfect Doctor and His Evaluating on The Prophetic Medicine”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 50 (Haziran-June 2021): 175-199.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.867459>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Fransız Oryantalist Jean Gagnier'in (1670-1740) Hz. Peygamber'i Mükemmel Bir Doktor Olarak Nitelemesi ve Tıbb-ı Nebevî Hakkındaki Değerlendirmeleri

Öz: Hz. Peygamber'in sağlığın korunması, tıp ve tedavi hakkındaki tavsiye ve uygulamalarına dair rivayetler bazı hadis literatüründe *Kitâbü't-tıb*, *Kitâbü's-selâm* gibi bölümlerde yer almış ve daha sonra sadece tıp ve tedavi hakkındaki rivayetlerden ibaret olan tıbb-ı nebevîye dair eserler kaleme alınmıştır. Tıbb-ı nebevî rivayetlerinin en azından bir kısmının vahye dayandığını ileri sürenler olduğu halde hiç kimse Hz. Peygamber'i bir tabip olarak nitelendirmemiştir. Diğer taraftan erken dönemlerden itibaren bazı oryantalistler Hz. Peygamber'in epilepsi hastası olduğunu iddia etmişlerdir. XVII. ve XVIII. asırda yaşamış olan Fransız oryantalist Jean Gagnier ise Kur'an, hadis ve meşhur İslâm âlimlerinin eserlerine dayanarak objektif bir şekilde Hz. Peygamber'in biyografisini yazmayı hedeflediği *La Vie de Mahomet* (Peygamber Muhammed'in Hayatı) adlı eserinin son kısmında tıbb-ı nebevîye genişçe yer vermiş ve onu "mükemmel bir doktor" olarak nitelendirmiştir. Bu makale Gagnier'in adı geçen eseri çerçevesinde tıbb-ı nebevî hakkındaki görüşlerini tartışmakta ve bu konuda onun diğer oryantalistler arasındaki durumu incelemektedir. Ayrıca yazarın Hz. Peygamber'i mükemmel bir tabip olarak görmesinin sebebini izah etmeye çalışmaktadır.

176

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Hadis, Tıbb-ı Nebevî, Hz. Peygamber, Jean Gagnier, Oryantalizm, İslâm.

The Describing of French Orientalist Jean Gagnier (1670-1740) that the Prophet is a Perfect Doctor and His Evaluating on the Prophetic Medicine

Abstract: The narratives of the Prophet about his some advice and practices on the protection of health, medicine and treatment took place in the sections *Kitâb al-Tıb*, *Kitâb al-Salâm* in some hadith literatures; and some works on Prophetic Medicine, which are consisting only of narratives about medicine and treatment, were composed later. No one described the Prophet as a doctor, although there were those who claimed that at least some part of the narratives about medicine are based on divine revelation (wahy). On the other hand, from early age, some orientalist claimed that the Prophet had epilepsy. French orientalist Jean Gagnier, who lived in the 17th and the 18th century, aimed to write objectively a book on the biography of the Prophet called *La Vie de Mahomet* (Life of Muhammad the Prophet) by depending on the Qur'an, Hadith and the works of famous Islamic scholars, and in the last part of his work he gave wide coverage on Prophetic Medicine and described The Prophet as "an excellent doctor". This article dis-

cusses Gagnier's views on medicine within the framework of the above work and examines his position among other orientalists on the subject. Besides, it explains the reason why the author regards the Prophet as an excellent physician.

Keywords: Hadith, Prophetic Medicine, The Prophet, Jean Gagnier, Orientalism, Islam.

Giriş

Asıl görevi ilâhî mesajı insanlara iletme olan Hz. Peygamber, risalet öncesi de dahil olmak üzere birlikte yaşadığı insanların evlilik, ziraat, ticaret, idare, yargı, savaş-barış, sağlık gibi hemen her alandaki işleriyle meşgul olmuştur. Her ne kadar bütün problemleri vahiyle değil, bir kısmını kendi ictihadıyla çözüyor olsa da, ictihadda bulunurken aldığı vahyin genel ışığıyla hareket ediyor olması sebebiyle, Hz. Peygamber'in re'yi diğer insanlarla kıyaslanamayacak özelliktedir. Risalet öncesi veya sonrası, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini sonraki kuşaklara aktarmayı bir sorumluluk olarak gören sahâbe, herhangi bir ayırım yapmaksızın onun sağlığın korunmasına ve tedaviye dair tavsiye ve uygulamalarını da nakletmişlerdir.

Hız. Peygamber'in yiyecek-içecekler, çevre ve beden temizliği, dengeli beslenme, hıfzıssıhha ve bazı hastalıkların tedavisine yönelik sözleri ve uygulamaları, rivayetleri konularına göre tasnif eden hadis musannafâtında "Kitâbü't-tıb" bölümlerinde yer almıştır.¹ Daha sonra ise bu rivayetleri bir araya toplayan ve "et-Tıbbü'n-Nebevî" adını taşıyan müstakil eserler yazılmıştır. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ziyâüddin el-Makdisî (ö. 643/1245), İbn Cemâ'a (ö. 733/1333), Zehebî (ö. 748/1347), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1351) ve Süyûtî (ö. 911/1505) bu konuda

¹ Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce eserlerinde "Kitâbü't-tıb" bölümüne yer veren muhaddislerdendir. Bâb veya Kitâb olarak tıb hakkındaki rivayetlere yer veren hadis musannefâtı hakkında bkz. Raşit Küçük, "Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme". *İlim ve Sanat* 1/3 (1985), 6- 8; Veli Atmaca, "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi (Bibliyografya Denemesi)", *Hikmet Yurdu* VI/11 (2013), 49-51.

eser yazmış olan şahıslardan sadece bir kısmıdır.² Fakat sağlık veya tedaviyle ilgili rivayetler sadece bu bölümlerde yer almayıp Kitâbü't-Tahâre, Kitâbü'l-Et'ime, Kitâbü'l-Eşribe, Kitâbü'l-İman ve Kitâbü'l-Edeb gibi bölümlerde de bulunabilmektedir.³ Hadis kaynaklarında bulunan tıpla ilgili bölümlerde günümüzde tıbbın konusu olmayan birçok rivayete rastlamak mümkündür. Bilhassa duayla tedavi veya korunma öncelikle zikredilmesi gereken hususlardır. Bu nedenle tıbb-ı nebevî rivayetlerinin günümüz şartlarında yeniden tasnifi de önemli bir husustur.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in yönetim, ziraat, ticaret, eğitim, savaş, uluslararası ilişkiler gibi birçok alanda yaptığı düzenlemeler "nebevî" bir metod olarak isimlendirilmezken, onun sağlık ve tedavi hakkındaki tavsiyelerinin bir kısmı beşerî ve geleneksel tıbbî uygulamalar olduğu halde bunların "nebevî" sıfatıyla ifade edilmesinin tarihî-sosyolojik arka planının ayrıntılı araştırma gerektirdiğini belirtmeliyiz. Zira "Tıbb-ı Nebevî" adını taşıyan eserlerin muhtevaları dikkate alındığında bunlarda bulunan bilgilerin çoğunun nebevî bir özellik taşımadığı görülmektedir. Diğer taraftan Şiî kaynaklarda sağlığın korunması ve tedavi hakkındaki rivayetler "tıbb-ı nebevî" literatürü olarak değil, "Tıbbü'l- eimme" veya "Tıbbü Ehl-i Beyt" ya da "Tıbbü Ca'ferî's-Sâdik", "Tıbbü İmam er-Rızâ" gibi imamlara nisbet suretiyle (tıbb-ı eimme) isimlendirilen eserlerde yer almıştır.⁴

Tıbb-ı nebevî çerçevesinde değerlendirilen rivayetlerin; Resûlullah'ın Kur'an'a, gayr-i metlûv vahye, içinde yaşadığı toplumun kültürel birikimine ve şahsî tecrübesine dayanarak edindiği, bir kısmını kendi hayatında tatbik ettiği, ashâbına ve ümmetine tavsiye ettiği tıbbî uygulama-

² Atmaca, "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi", 39-74; a.mlf., "Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muasır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/1 (2011), 45-70.

³ İbrahim Kutluay, "Tıbb-ı Nebevî'nin Vahiy Kaynakları", *Uluslararası İslâm & Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*, edit. Hasan Akkanat vd., (Adana: y.y., 2016), 50.

⁴ Bu hususta bkz. Atmaca, "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi", 68-69; İbrahim Kutluay, "Şia'da İmamlara Atfedilen Tıbbın Kaynakları ve Sünnî Anlayışla Mukayesesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 8/ (2020), 35-72; Veli Aba, "Tıbb-ı Nebevî Rivâyetleri Hakkında Bazı Yaklaşımlar (Sûfiler ve Şia Özelinde)", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 8 (2020), 91-102.

ma ve öğütlerden ibaret olduğu söylenebilir.⁵ Birbirinden farklı özellik taşıyan rivayetlerin hepsini aynı değerde ve bağlayıcı kabul etmek isabetli değildir.

Hz. Peygamber'in aslı görevleri arasında insanların fiziksel hastalıklarını tedavi etme yükümlüğünün bulunmadığı bir gerçektir. Ancak sevilen ve halkının sıkıntıları ile yakından ilgilenen idarecilerin ve kendilerine güvenilen şahısların, insanların umut kapıları olup her türlü dertlerini açtıkları da bir hakikattir. Hz. Peygamber, sağlık meseleleriyle bir hekim olarak değil, bir peygamber ve devlet başkanı olarak ilgilenmiştir.⁶

Tıbb-ı nebevî hakkındaki rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in tıp bilgisinin sadece dönemin tecrübelerinden ibaret olduğu veya bir kısmının vahye dayanıp dayanmadığı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların son yıllarda hem modern tıp hem de Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları bağlamında gündemde olduğunu söylemeliyiz.⁷ Resûlullah'ın sağlık ve tedaviye yönelik söz ve uygulamalarının az veya çok vahye dayanıp dayanmadığına dair tartışmalar aynı zamanda tıbb-ı nebevî ri-

⁵ Kutluay, "Tıbb-ı Nebevî'nin Vahiy Kaynakları", 49.

⁶ Salih Karacabey, *Hz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi* (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002), 232, 233.

⁷ Tıbb-ı Nebevî'nin vahye dayanıp dayanmadığı veya ne ölçüde ilâhî bilgi ihtiva ettiğine dair değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Yılmaz, "Tıbb-ı Nebevî ve bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (2017-2), 107-134; Enbiya Yıldırım, "İnkâr ve Savunma Bağlamında Nebevî Tıbbın İlahiliği Sorunu", *Uluslararası Tıbb-ı Nebevî Kongresi, 24-25 Haziran 2014 Ankara, Bildiriler*, 2016, 96-107; İbrahim Kutluay, "Şîa'da İmamlara Atfedilen Tıbbın Kaynakları ve Sünnî Anlayışla Mukayesesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 8 (2020), 35-72; İsmail Hakkı Ünal, "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp", *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) Özel Sayısı*, 2000, 2003, 181-190; Saffet Sancaklı, "Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2019), 353-379; Salih Karacabey, "Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/4 (1992), 217-226; a.mlf., *Hz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi*, (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002), 232-247; Şahin Efil, "Peygamberlik-Tıp İlişkisi ve Tıbbın Kaynağı Sorunu", *Bevtulhikme*, 10/2 (2020), 747-770; Veli Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlahî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", *Akademik Siyer Dergisi*, 1/1 (2020), 112-139; Veli Atmaca, "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 9/2 (2011), 35-53. Tıbb-ı nebevî alanında başka birçok eserin sahibi olan Veli Atmaca hocamıza konuya geniş katkılarından dolayı müteşekkir olduğumuzu belirtmek isteriz.

vayetlerinin bağlayıcı olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.⁸

Diğer taraftan erken dönemden itibaren Hz. Peygamber'in risâletini kabul etmeyen gayr-i müslim yazarlar tarafından kaleme alınan reddiye türü eserlerde Hz. Peygamber'e isnad edilen gerçek dışı özelliklerin yanında onun epilepsi hastası olduğu iddiası gelmektedir. Hatta Hammer, bu tutumu "tikinti uyandıracak derecede tekrarlanan epilepsi masalı" olarak nitelendirmektedir.⁹ Theophanes (ö. 818) ve Niketas (ö. 9. asır) gibi Bizanslı bazı reddiye sahipleri ile birlikte Ortaçağ boyunca birçok kişi bu iddiayı tekrarladığı gibi son asırlarda yaşamış olan Aloys Sprenger (ö. 1893), William Muir (ö. 1905), Carl Brockelmann (ö. 1956) gibi şahıslar da bu iddiayı tekrarlayanlar arasındadır.¹⁰

Batı'da Rönesans ve Aydınlanmadan sonra ise İslâm ve Hz. Peygamber hakkında objektif bilgi arayışı hız kazanmıştır. Bazı şahıslar bu gerekçeyle İslâm kaynaklarına dayanan Hz. Muhammed biyografileri yazmaya çalışmışlardır.¹¹ Bunlardan biri de Jean Gagnier olmuştur.¹² Gagnier, diğer oryantalistlerde pek göremediğimiz bir şekilde Hz. Peygamber'in tıpla ilgili sözlerine ve uygulamalarına dikkat çekmiş, bazı oryantalistler Hz. Peygamber'i "epilepsi hastası" olarak nitelendirirken o, Resûlullah'ı "mükemmel bir hekim" olarak kabul etmiştir. Biz bu maka-

⁸ Bkz. Kutluay, "Tıbb-ı Nebevî'nin Vahiy Kaynakları", 54-56. Tıbb-ı nebevînin günümüz tıbbına katkıları da farklı yönleriyle değerlendirilen konular arasında yer almaktadır. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Veli Atmaca, "Hz. Peygamber'in Câhiliyye Tıbbına Bakışı ve Modern Tıba Katkısı", *Uluslararası Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Kongresi Bildiriler Kitabı* (19-22 Nisan 2018, İstanbul), (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018), 627-657; Erdoğan Köycü, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İnsan Sağlığının Korunmasında Tavsiye Ettiği Modern Tıpta da Uygulanabilecek Bazı Tedavi Yöntemleri", *Uluslararası İslâm & Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*, (Adana, 07-10 Ekim 2015, Adana: y.y., 2016), 105-120.

⁹ Joseph von Hammer-Purgstall, "Der Islam und Mohammed-II" *Jahrbücher der Literatur* 69 (1835), 1.

¹⁰ Bu hususta bkz. Özcan Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 227-231.

¹¹ Rönesans ve Aydınlanmadan sonra Batı'da değişmeye başlayan Hz. Peygamber tasavvuru hakkında bkz. Sabri Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 257-261, 363-366; Hıdır, *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*, 87-123.

¹² Jean Gagnier hakkında ayrıca bkz. Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm*, 384-385.

lede Gagnier'in böyle bir hükme varmasının sebebini ve tıbb-ı nebevî hakkında naklettiği bazı bilgileri analiz etmeye çalışacağız.

1. Jean Gagnier'in (1670–1740) Hayatı ve Hz. Peygamber'le İlgili Eserleri

Jean Gagnier, 1670 yılı civarında Paris'te doğmuş, College de Navare'e devam etmiş, daha sonra ruhban sınıfı arasında yer almıştır. Ancak manastırda fazla kalmamış, evlenerek İngiltere'ye gitmiştir. Burada kilise ileri gelenleri ve siyasîlerle münasebetlerini güçlü tutmuştur. İngiltere'de hem Cambridge, hem de Oxford üniversitelerinde Arapça hocası olarak görev yapmıştır.¹³

Gagnier, gençliğinde İbrânîce ve Arapça öğrenmiştir. Her iki dile de mükemmel bir şekilde hâkim olduğundan Worcester piskopusu William Llyod (ö. 1717) onu Oxford'da bulunan Bodleian Kütüphanesi'nin (Bodleian Library) İbrânîce Yazmalar Araştırmaları bölümünde görevlendirmiştir. 1715'de Oxford Üniversitesi'nde şark dilleri kürsüsünde, 1717'de ise Arapça kürsüsünde Arap dili profesörü olarak görevlendirilmiş olan Gagnier, 2 Mart 1740'da öldü.¹⁴

XVII. yüzyılın ünlü Fransız bilim adamlarından biri olan Jean Gagnier, Yahudilik ve İslâm hakkında bilimsel çalışmalar yapmıştır. O, Yahudilik hakkında Yahudi tarihine dair bir eseri Latince'ye çevirmiş (*Josippon, sive Josephi ben Gorionis historiae judaicae libri*, Oxonia: Theatro Sheldoniano, 1706) ve İbrânîce fiil çekimlerine dair bir eser (1710) yazmıştır. Onun esas çalışmaları ise İslâm hakkında olmuştur. Gagnier, önce Eyyübî hânedanına mensup melik, tarihçi ve coğrafyacı Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Alî'nin (ö. 732/1331)¹⁵ *el-Muhtasar fi târîhi'l-beşer, el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer* ve *Târîhu Ebi'l-Fidâ* olarak bilinen umumî tarihine dayanarak kaleme aldığı Hz. Peygamber'in hayatına dair eserini 1723

¹³ Abdurrahman Bedevî, *Mevsûatü'l-müştüşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1993), 168.

¹⁴ Bedevî, *Mevsûatü'l-müştüşrikîn*, 168.

¹⁵ Ebü'l-Fidâ'nın hayatı ve eserleri hakkında bkz. Abdülkerim Özeydin, "Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/320-321.

yılında Arapça ve Latince olarak yayımlamıştır. (*De Vita, Et Rebus Gestis Mohammedis, Moslemicae Religionis Auctoris Et Imperii Saracenici Fundatoris, Oxoniae: Sheldon 1723*). Bu tercümeyle dipnotlarla birlikte Ebü'l-Fidâ, İdrisî ve diğerlerinden aldığı haritalar eklemiştir.¹⁶ Yine Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) *Takvîmü'l-büldân'*ını Latince'ye çevirmiştir. Ancak bu tercümenin sadece Arap yarımadası ve Mısır hakkındaki kısmı *Zikru Cezîreti'l-Arab-Descriptio Peninsulae Arabum* adıyla Arapça ve Latince olarak neşretmiştir (Oxford: 1740).¹⁷

Yazar, birçok önemli şahsın isteği üzerine Hz. peygamber hakkında bilgi almak isteyenlere yönelik olarak Arapça ve Latince kitapları okuyamayan kişiler için Hz. Muhammed'in Fransızca biyografisini yazmaya çalışmıştır. Bu eser nihayet 1728'de tamamlanmış, *La Vie de Mahomet* (Peygamber Muhammed'in Hayatı); *traduite et compilée de l'Alcoran, des Traditions authentiques de la Sonna et des meilleurs Auteurs Arabes. Par Mr. Jean Gagnier* adıyla Amsterdam'da 1732'de iki cilt olarak ve 1748'de üç cilt halinde yayımlanmıştır.¹⁸ Yazarın Kur'an, sahih hadisler ve bazı meşhur Müslüman âlimlere dayanarak kaleme aldığı söz konusu eser, iki cilt olarak Christian Friedrich Rudolph Vetterlein (ö. 1759) tarafından *Leben Mohammeds des Propheten* adıyla Almanca'ya çevrilmiştir.¹⁹ Biz çalışmamızda bu tercümeyle esas aldık.

Gagnier'den önce ise Hz. Peygamber'in hayatı hakkında iki kişi eser yazmıştır. Bunlardan ilki Humphrey Prideaux (ö. 1724) olup 1697'de Hz. Peygamber hakkındaki biyografisini yazmıştır. Ludovico Maracci (ö. 1700) ise 1698'de Kur'an'a reddiyeyi hedeflemiştir. Fakat Gagnier'e göre bu iki eser objektif olarak değil, Hz. Peygamber'i reddetmek veya yüceltmek amacıyla yazılmıştır. Mütercime göre ise Gagnier, her iki yönden de kaçınmaya çalışmış, Peygamber'i övmeyi veya yermeyi hedefle-

¹⁶ Bkz. Bedevî, *Mevsûatü'l-müştârikîn*, 169.

¹⁷ Bedevî, *Mevsûatü'l-müştârikîn*, 169.

¹⁸ Jean Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, çev. Christian Friedrich Rudolph Vetterlein (Köthen: I. A. Ade., 1802), (Giriş), 1.

¹⁹ Jean Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, Nach dem Französischen des mit einigen Anmerkungen. von Christian Friedrich Rudolph Vetterleine, (Köthen: I. A. Ade., 1802-1804).

memiştir. Hammer'ın (ö. 1856) belirttiğine göre Jean Gagnier'in Hz. Peygamber'in biyografisine dair eserinin en önemli kaynakları, diğer bazı Müslüman müelliflerle birlikte Ebü'l-Fidâ'nın yukarıda zikredilen eseri, tarihçi Ahmed b. Yûsuf (ö. 1008/1599) ve Osmanlı tarihçisi Cenâbî (Mustafa Efendi)'nin (ö. 999/1590)²⁰ *el-Aylemü'z-zâhir fi ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir* adlı genel tarihidir.²¹ O, medhetmekten ve tenkid etmekten sakınmıştır. Bu nedenle de onun eseri Hz. Peygamber hakkında objektif bir eser olarak kabul görmüştür.²² Hammer, Gagnier'in söz konusu eserinin yazılışından bir asır sonra, kendi zamanında Hz. Peygamber hakkında doğru bilgiler ihtiva eden ve temel kaynaklara dayanılarak yazılmış olan önemli bir eser olduğunu vurgulamaktadır.²³

Mütercim ayrıca Hz. Peygamber'in bin yıldan fazla bir süredir insanlığın büyük bir kısmını etkileyen bir şahsiyet olduğunun da altını çizmektedir. Yine Gagnier'in bir Müslüman temsilci gibi Hz. Peygamber'den bahsettiğini de ileri sürmektedir. Mütercim, söz konusu eserin İslâm tarihi, Müslümanların gelenek-göreneklere, halife ve hükümdarları, dinlerin beşiği olan Doğu ve inanç sistemleri, kültür ve medeniyeti, hayat tarzı gibi hususlarda da önemini vurgulamaktadır.²⁴

2. Gagnier'in Tıbb-ı Nebevî Hakkındaki Değerlendirmeleri

Jean Gagnier'in, Hz. Peygamber'in hayatını esas aldığı eserin ikinci cildinin son kısmı olan 21. bölüm, "Peygamber'in Tıp Hakkındaki Bilgisi (Wissenschaft des Propheten in der Arzneikunde)" adını taşımaktadır. Yazar, konuya girişte şöyle demektedir:

²⁰ Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 7/352-353.

²¹ Hammer-Purgstall, "Der Islam und Mohammed-II", 2. Hammer'ın Batı'da Siyer kaynaklarının tanınma ve kullanılmasına dair kitap hacmindeki mezkûr makalesi için bkz. İbrahim Sarıçam, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Coğrafyasında Yaygın Siyer Eserlerinin Batıya Tanıtımı: Hammer Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 205-214.

²² Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, (Giriş), 3.

²³ Hammer-Purgstall, "Der Islam und Mohammed-II", 2.

²⁴ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, (Giriş), 6.

Bu biyografiyi bitirmeden önce, eğer biz, Müslümanların Peygamberi'nin - tarihçilerin zikrettiklerine göre, her hususta genel bir bilgiye sahip olduğunu, bunların çalışmak ve araştırmakla değil, Allah'ın bildirmesiyle elde edildiğini- esaslı bir şekilde neredeyse insanlık için en vazgeçilmez bilim olan ve diğer bütün bilimleri ihtiva eden tıbbî tedavi metodları bilgisine sahip olduğunu, böylece ondan beklenen ve kendisinin uyguladığı pratik ve teorik bilgilerin sınırsız olduğunu gösterirsek, âlimlerin ve bilhassa doktorların bize minnettar olacaklarını ümit ediyoruz.²⁵

Gagnier'in söz konusu eserinde bu konuya yer vermesine sebep olan hususu da belirtmeliyiz. Yukarıda onun Oxford Üniversitesi'nde yazma eserler hakkında bir görevinden söz edilmişti. Yazarın orada muttali olduğu tıbb-ı nebevî hakkında bir eser ona bu hususta kapı açmıştır. Müellifin bildirdiğine göre Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nde (Bodleian Library) "Nebevî Tıbb'da Basit Metodlar" veya kısaca "Tıbb-ı Nebevî" adını taşıyan ve yazarı bilinmeyen Arapça bir kitap görmüştür. Gagnier, tıbb-ı nebevî hakkındaki bilgileri bu eserden kendi belirlediği miktarda ve uygun gördüğü konularda aktarmaktadır. Yazar, ilk olarak meçhul yazardan Hz. Peygamber'in tedavi/tıp hakkında derin bir anlayışa sahip olduğunu en sahih ve güvenilir rivayetlerle ispat etmeye çalıştığını; sonuç olarak da Hz. Peygamber'in bu husustaki bütün vecizelerini veya temel ilkelerini ve bu bilimin muhtelif kısımlarını bir araya getirdiğini nakletmektedir.²⁶

Gagnier, meçhul yazar vasıtasıyla Hattâbî'den (ö. 388/998) Hz. Peygamber'in tıp bilgisine dair şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "*Hz. Peygamber'in zamanında iki çeşit tedavi metodu vardı: Bunlardan biri metodik olan ve teoriye dayanan çeşidi dünyanın büyük bir bölgesinde uygulanıyordu; diğeri ise tecrübeye dayanan bir tedavi metoduymdu ve bu tedavi usûlü Araplar ve Hind-*

²⁵ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/397.

²⁶ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/397.

liler tarafından kullanılıyordu. İkincisi, Peygamber'in de takip ettiği metot idi; zira bunlar onun anavatanı olan Arabistan'da kullanılmaktaydı.”²⁷

Tıbb-ı nebevî hakkında müstakil bir eser yazmış olan Hattâbî (ö. 388/998), günümüze kadar ulaştığı tesbit edilemeyen bu eserinde tıpla ilgili hadisleri hem tıp ilmi hem de bu hadislerin dindeki yeri bakımından tetkike tâbi tutmuş ve izah etmiştir.²⁸ Hattâbî'nin sözü edilen bilgileri ise şöyledir: *“Tıp ikiye ayrılır: a-Tıbb-ı kıyâsî: Dünyanın çeşitli yerlerinde halkın uyguladığı Yunan Tıbbı. b- Tıbb-ı tecrübî: Arap ve Hind tıbbı. Hz. Peygamber'in tedavide zikrettiği metodların çoğu (tecrübî) Arap tıbbına göredir.”²⁹*

Gagnier meçhul yazarın yaptığı bir açıklamayı da aktarmaktadır:

“(Meçhul) yazar, Allah'ın Resûlü'nün özel bir imtiyaz olarak, ilahî vahiyden kaynaklanan bir nebevî bilgiye sahip olduğunu ilave etmektedir. Bu nebevî bilgi sayesinde o, tıbbî konularda diğer hiçbir hekimin ulaşamayacağı bir yüksekliğe erişti; kısaca ifade edecek olursak Peygamber, zamanının en büyük âlimlerini geride bırakan bir anlayışa ulaştı. Bu alanda onun yaptığı ve söylediği her şey, en büyük mükemmelliğe sahipti ve Allah onu doğru olandan başka hiçbir şeyi söylemeyecek şekilde, doğru ve amacı olan bir şeyden başka hiçbir şeyi yapmayacak şekilde yönetti.”³⁰

Gagnier'in, meçhul olarak nitelendirdiği yazarın, İbn Kayyim'den (ö. 751/1350) sonra yaşamış olması muhtemeldir. Zira o, İbn Kayyim'den nakilde bulunmaktadır. Gagnier, İbn Kayyim'den Hz. Peygamber'in tedavi metodlarına dair şu bilgiyi aktarmaktadır: *“İbn Kayyim'e göre Pey-*

²⁷ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/397. Gagnier'den yapılan iktibaslarda Hz. Peygamber için kullanılan saygı ifadeleri bize aittir.

²⁸ Salih Karacabey, “Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 222.

²⁹ Karacabey, “Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri”, 222; a.mlf., *Hiz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi*, 235 (Hattâbî, *İ'lâmü'l-hadîs*, 2/1108'den naklen). Bu hususta ayrıca bkz. Veli Aba, “Bir Model Olarak Manevi Danışman Hz. Peygamber'in Terapötik Açısından Etki Değeri: Hadis İlmi Bağlamında Psiko-Teolojik Analizler”, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu Bildiri Kitabı* (26-27 Nisan 2018, Kahramanmaraş), Ed.: Cevdet Kabakçı, M.Akif Özdoğan, Faruk Çiftçi vd. (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018), 2/600.

³⁰ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/397.

gamber'in hastalıkları iyileştirmek için üç metodu vardı: Birincisi, tabii metodları kullanmaktan; ikincisi, tabiatüstü vasıtaların gücünü kullanmaktan; üçüncüsü ise her iki usûlü birleştirerek kullanmaktan oluşmaktadır."³¹

Yazarın ilgiyle aktardığı diğer bir bilgi ise Hz. Peygamber'in tıp bilgisiyle Hz. Süleyman arasında bir münasebet kurmasıdır. O, Hz. Süleyman'a nisbet edilen bir rivayeti aktarmaktadır. Buna göre;

"İlaçların/tedavi metodunun icadı ve başlangıcını Peygamber Süleyman'a isnad etmiştir ve bu hususta yazar çeşitli rivayetler zikretmiştir. Hasan(-ı Basrî)'den nakledilen bu rivayetlerin en ayrıntılısı şöyledir: "Davud'un oğlu Süleyman, Yerusâlim/Kudüs'deki mabedin inşasını bitirdiğinde, duasını yapmak için mabede girdi. Bir de ne görsün! Gözlerinin önünde tekrar ve tekrar yapraklanan bir ağaç duruyordu. Duasını bitirdiğinde ağaç ona şu sözlerle hitapta bulundu: Bana kim olduğumu sormayacak mısın? Süleyman "Sen kimsin?" diye sordu. Ağaç şöyle cevap verdi: Ben şöyle, şöyle bir ağacım ve şu, şu hastalıkların ilacını taşıyorum. Bunun üzerine Süleyman ağacı baltayla kestirdi. Ertesi gün, aynı saatte ve aynı sebeple, aynen önceki gibi dikilmiş diğer bir ağaca rastladı. Süleyman "Sen kimsin?" diye sordu ve şu cevabı aldı: Ben şöyle, şöyle ağacım ve şu, şu hastalığın ilacını taşıyorum. Bunun üzerine o ağacı da kestirdi. Durum böyle bir süre daha devam etti; her gün mabede girdiğinde yeni dikilmiş bir ağaç gördü, ona aynı şeyleri sordu ve aynı cevapları aldı. Bu münasebetle o filozoflara ithaf ettiği bir tedavi/tıp kitabı yazdı; bu kitap üzerine büyük yorumlar yaptılar ve her bitkinin hangi çeşit hastalıklara karşı ilaç ve tedavi olduğunu belirttiler. Mabede bulunan her bir ağacı adlarıyla birlikte yazdılar. Peygamber bunu vahiy yoluyla öğrenmediyse, o hiç şüphesiz Süleyman'ın Lübnan'daki sedir ağacından duvar dibinde büyüyen çördük/zufa otuna kadar bütün bitkiler hakkındaki bilgiyle söylediklerini Yahudilerden duymuştu."³²

Bu ifadeyle Gagnier, tıbb-ı nebevî hakkındaki bazı bilgilerin Yahudilikten alınmış olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak son ifadenin onun

³¹ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/397. İbn Kayyim'in tıbb-ı nebevî hakkındaki görüşleri için ayrıca bkz. Orhan Yılmaz, "İbn Kayyim'in Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2014), 5-18.

³² Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/397-398.

yorumu mu yoksa meçhul yazara mı ait olduğunu belirleyemedik. Bu rivayeti küçük lafız farklılıklarıyla İbn Abbas'tan mevkuf olarak Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)³³ ve Hâkim en-Nisâbûrî³⁴ nakletmiştir. Tıbb-ı nebevî hakkındaki eserler arasında ise rivayeti Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) eserinde görebildik.³⁵ Ancak Ebû Nuaym İbn Abbas rivayetini oldukça muhtasar nakletmiş ve Hz. Peygamber'e nisbet etmiştir.³⁶ Ebû Nuaym'ın hâdiseyi uzunca anlatan diğer bir rivayeti ise Katâde (ö. 117/735) vasıtasıyla Hasan-ı Basrî'dendir (ö. 110/728). Bu metin biraz farklılık göstermektedir. Ebû Nuaym'ın rivayetinin sonunda ayrıca filozofların tıpla ilgili esasları belirledikleri, ilaçları ve mescidin bahçesinde biten bitkileri yazdıkları bilgisi bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Gagnier'in naklettiği hâdis bu rivayete dayanmaktadır. Ancak bu bilgiler daha sonraki bir tıbb-ı nebevî eserinden alınmış gibi gözükmektedir.

Jean Gagnier'in tıbb-ı nebevî hakkında vurguladığı en önemli husus ise Resûlullah'ın tedavisi olmayan hastalık bulunmadığını belirtmiş olmasıdır. O, Hz. Muhammed'in tedavi metodundaki temel prensibinin "Dünyada, Allah'ın şifasını yaratmadığı hiçbir hastalık yoktur"³⁷ ifadesi olduğunu, buna ilaveten Hz. Peygamber'in "Tecrübeli olan bu çareyi biliyor, tecrübesiz olan ise bilmiyor"³⁸ dediğini belirtmiştir. Fakat bu düsturun tamamen genel bir husus olmadığını da belirten Gagnier, Hz. Peygamber'in buna bir istisna getirdiğini, "Tüm hastalıkların en büyüğü olan ölüm ve ilâhî kaderin bir sonucu olan yaşlılığın getirdiği zayıflık dışında ilacı olmayan hiçbir hastalık yoktur"³⁹ dediğini de vurgulamaktadır.⁴⁰

³³ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk.: Habîburrahman el-A'zamî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 378, No: 1072.

³⁴ Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* thk.: Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/220, No: 7429.

³⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-Nebevî*, thk. Mustafa Hızır Dönmez (y.y.: Dâru İbn Hazm, 2006), 1/208-209, No: 70.

³⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-Nebevî*, 1/209, No: 71.

³⁷ Buhârî, "Tıb", 1.

³⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988), 5/31, No: 23419.

³⁹ Ebû Dâvud, "Tıb", 1.

⁴⁰ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/398-399.

Biyografi yazarı Gagnier, yazarı meçhul olan tıbb-ı nebevî eserinden Hz. Peygamber'in insan vücudundaki eklem sayısına ve bunun adedince sadaka verilmesine dair rivayeti de aktarmaktadır. Bu rivayet şöyledir: Hz. Peygamber dedi ki: *"Dört elementten oluşan insan vücudu, 360 eklem veya parçadan ve ayrıca 360 kemik ve 36 mafsaldan oluşur."* O (Hz. Peygamber) bütün sözlerinde dinî sorumlulukları öğretmeyi hedeflediğinden, bu sözünü de hayatta uygulanabilir yapmayı gaye edindi ve şöyle dedi: *"İnsan, vücudundaki kemiklerden her biri için her gün bir sadaka vermek zorundadır."* Fakat Allah'ın elçisine (birisi sordu): *Eğer insan bunun için bir şeye sahip değilse?" - Öyleyse cihada gitsin ve dini savunsun."* *"Eğer o savaşmak için çok zayıfsa?"* *"Öyleyse en azından insanlara kötülüklerden el çekmelerini tavsiye etsin."*⁴¹ Burada zikredilen rivayetler hadis kaynaklarından biraz farklı nakledilmiştir. Bu farklılığın Gagnier'in tercümesinden mi yoksa meçhul müellifin tıbb-ı nebevî'ye dair eserinden mi kaynaklandığını bilmiyoruz. Burada insan vücudunu oluşturan dört elementten söz edildiği gibi 360 rakamından ayrı olarak hadiste yer almayan 36 mafsaldan bahsedilmiştir. Sadaka verecek bir şey bulamayanın cihada gitmesi de söz konusu rivayetlerin varyantlarında geçmemektedir.⁴²

188

OMÜİFD

Fransız yazar Gagnier, meçhul yazarın tıbb-ı nebevî'ye dair eserinde insan vücudunun çeşitli organları ve kısımları hakkında birçok vecize veya temel ilkeler zikrettiğini, sağlığın korunmasına dair yeme - içme kurallarından bahsettiğini ve bunlara dair ilginç birçok anekdot ve hâdis eklediğini, fakat onları burada tekrarlayanın çok ayrıntı olacağını söylemektedir. Buna ilave olarak o, nakilde bulunduğu yazarın Hz. Peygamber'in temel ilkelerini tasdik etmek için Hipokrat (m.ö. 375 [?]), Galen/Câlînûs (ö. 200 [?]), İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi hem eski, hem de yeni, meşhur doktorlardan, onların itibarlarından istifade etmek amacıyla uzun bilgiler aktardığını da belirtmektedir.⁴³

⁴¹ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/399.

⁴² Söz konusu rivayetlerin farklı tarihleri ve muhtevaları hakkında bkz. Osman Oruçan, "İnsan İskeletindeki Kemik/Eklem Sayısı Hakkında Bilgi İçeren Hadisler Üzerine Eleştirel Bir Araştırma", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 1509-1534.

⁴³ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/399-400.

Gagnier'in yer verdiği diğer bir konu ise tıpta kullanılan bazı bitkilere dairdir. Söz konusu eserde onun bildirdiğine göre ağaçlar, meyveler, sıvılar, bitkiler vb. her türlü hastalık hakkında basit ve bileşik ilaç çeşitlerinden söz edilmekte ve her birinin özellikleri, etkileri ve kullanımına dair Peygamber'e ait sözlerle açıklamalar yapılan uzun bir liste verilmektedir.⁴⁴

Jean Gagnier, Hz. Peygamber'in şarabı ve onunla tedaviyi yasakladığına dair birkaç rivayeti aktarmaktadır. O, söz konusu meçhul yazarın ayrıca şaraba da değindiğini ve onu tamamen yasakladığını hatta tıbbî kullanımını da reddettiğini belirttikten sonra mezkur kaynaktan şu bilgileri aktarmaktadır:

“Şarap bir kötülüktür/hastalıktır (habîs) ve ilaç seviyesine yükseltilmemelidir. Allah hastalığı ve tedavisini yaratmıştır ve her hastalığın bir ilacı vardır. Öyleyse bu ilaçları kullanın; fakat haram olan bir şeyi ilaç olarak kullanmayınız.” Bu kitaptan öğrendiğimize göre şarap Kur'an'da da haramdır. “Kim haramla tedavi olmaya çalışırsa, Allah bununla onu sağlığına kavuşturmaz.” – Bir gün Hadramevli Târik, Hz. Peygamber'e sordu: “(Ey) Allah'ın elçisi! Biz ülkemizde harika üzümlere sahibiz: Onları sıkmamıza ve suyunu içmemize izin vermez misin?” Peygamber şöyle cevap verdi: Onu içmeyiniz! – Târik şöyle devam etti: “Öyleyse, en azından hastalar bununla sağlıklarına kavuşsunlar diye verebilir miyiz?” – “Bu da olmaz” diyerek reddetti Resûl; “Üzüm suyu hastalıktır, ilaç değildir (derttir deva değildir)”.⁴⁵

Gagnier'in Hadramevli Târik'tan naklettiği bilgileri İbn Kayyim'in *et-Tıbbü'n-Nebevî*'sinde görmekteyiz: İbn Kayyim, “Resûlullah'ın haramla tedaviyi yasaklaması” başlığı altında Ebü'd-Derdâ'dan Resûlullah'ın “Allah hastalıkları ve tedavilerini yarattı ve her bir hastalığa deva takdir etti. Tedavi olunuz, fakat haramla tedavi olmayınız” buyurduğunu⁴⁶ İbn Mesûd'dan ise Resûlullah'ın “Allah sizin şifanızı size haram kıldıklarına

⁴⁴ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/400.

⁴⁵ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/400.

⁴⁶ Ebü Dâvud Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Tıb”, 11.

koymamıştır” buyurduğunu⁴⁷, Ebû Hüreyre'nin ise “*Resûlullah (s.a.v.) haramla/habîsle tedaviyi yasakladı*” dediğini⁴⁸ nakletmektedir.⁴⁹

İbn Kayyim devamla Müslim'in Târık b. Süveyd el-Cu'fî'den rivayetine yer verir. Buna göre “Târık Resûlullah'a içkiyi/hamr sordu, Resûlullah onu yasakladı veya onun yapılmasını kerih gördü. Târık ‘ben onu ancak ilaç için yapıyorum’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah ‘o ilaç değil, ancak hastalıktır’ buyurdu.”⁵⁰ Devamla Ebû Dâvud ve Tirmizî'den “Resûlullah'a içkiden ilaç yapılması soruldu. Resûlullah ‘O hastalıktır, ilaç değildir’ buyurdu” rivayetini nakletmektedir.⁵¹ Onun aktardığı Müslim'in Târık b. Süveyd el-Hadramî rivayeti ise şöyledir: Târık b. Süveyd el-Hadramî dedi ki: “Yâ Resûlellah! Bizim memleketimizde suyunu sıkıp içtiğimiz üzümler vardır’ dedim. Resûlullah ‘yapmayınız-olmaz’ dedi. Ben tekrar şöyle dedim: ‘Biz onunla hastalarımızı tedavi ediyoruz.’ Resûlullah: ‘O şifa değil, hastalıktır’ buyurdu.⁵²

190

OMÜİFD

Yazar Gagnier, Ümmü Seleme'den de bir rivayete yer vermektedir: “Bir vakit benim kızım iyi olmadığına dair şikayette bulundu; ben ona suyunu içirmek için bir üzümü sıktım. Allah'ın elçisi geldiğinde ne yaptığımı sordu. ‘Kızım iyi bir durumda değil’ dedim. Bunun için ona (üzüm suyu) içeceği yaptım. Fakat (Allah Resûlü) bana şöyle cevap verdi: “Allah hiç kimseye kullanılmasını haram kıldığı bir şey vasıtasıyla sağlığını vermez.”⁵³ Yazar'ın Ümmü Seleme'ye nisbet ettiği bilgiyi Ebû Nuaym (ö. 430/1038), Makdisî (ö. 643/1245) ve İbn Kayyim'in (ö. 751/1351) tıbb-ı

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *es-Sahîh*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Eşribe”, 15 (muallak).

⁴⁸ Ebu Dâvud, “Tib”, 11;; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, ed. Ta'lik ve yayına hazırlayan: İzzet Ubeyd ed-Du'âsî (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Tib”, 7; Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1395), “Tib”, 11.

⁴⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî* (Beirut: Dârü'l-Hilâl, ts.), 114.

⁵⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Eşribe”, 12.

⁵¹ Bu rivayeti Tirmizî ve Ebû Davud'da bu lafızlarla görmedik.

⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 115. Hadis Müslim'de bu metinle yer almamaktadır. Hadis için bkz. İbn Mâce, “Tib”, 27.

⁵³ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/400-401.

nebevî hakkındaki eserlerinde bulamadık. Buna göre Gagnier, bunlardan başka bir eserden istifade etmiş demektir. Söz konusu hadis diğer kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁴

2.1. Gagnier'e Göre Şifa Kaynağı ve Hz. Peygamber'in Bir İçeceği Olarak Süt

Resûl-i Ekrem'in hayatında sütün önemli bir yeri olduğu mâlumdur. Ona nisbet edilen mucizelerden biri, sütü olmayan koyun veya keçilerden süt sağmasıdır. Hicret esnasında Resûlullah, Ümmü Ma'bed'in süttten kesilmiş olan keçisinden bol miktarda süt sağmıştır.⁵⁵ Resûlullah süt ikramının reddedilemeyeceğini söylediği için ona en çok süt ikram ediliyordu. “Üç şey vardır ki, geri çevrilmez: Yastık, güzel koku ve süt!” buyurmuşlardır.⁵⁶ Hz. Peygamber mi'racta şarap ve süt olmak üzere kendisine sunulan iki içecekten sütü tercih ettiğini bildirmiştir.⁵⁷

Bilhassa yolculuk esnasında, yol boyunca karşılaştıkları koyun çobanları ve çevre sakinleri, Hz. Peygamber'e hep süt ikrâm etmişlerdir. O, sütün hem besleyicilik, hem de hararet giderici özelliğini bir arada toplayan yegane gıda olduğunu ifade sadedinde “Süttten başka hiç bir şey, yeme-

⁵⁴ Bkz. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk.: Hamdi Abdülmecid es-Selefi, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 23/326, No: 749; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk.: Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404/2003), 10/8, No: 19679; Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk.: Hüseyin Selim Esed, (Dımaşk: Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1404/1984), 12/402, No: 6966.

⁵⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 4/48-49, No: 3605; 7/105, No: 6510; Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, 3/9-10, No: 4274; Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâli* (İstanbul: Damla Yayınevi, ts.), 59-60. Dipnot: 13.

⁵⁶ Tirmizî, “Edeb”, 37; a.mlf., *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâisü'l-Mustafaviyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 131, No: 209; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 12/336, No: 13279; Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâli*, 193, 276.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Ehâdisü'l-enbiyâ”, 48; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, ed. M. Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “İman”, 272.

ğın ve suyun yerini tutmaz. Sadece süttür ki, hem tok tutar; hem de harareti keser” buyurmuşlardır.⁵⁸

Gagnier’in en dikkatini çeken hususun tıbb-ı nebevîde sütün yeri ve besin kaynağı olarak sütle ilgili yapılan rivayet ve açıklamaların olduğu anlaşılmaktadır. Zira o en geniş yeri süte ayırmıştır. Onu tıbb-ı nebevî açısından büyüleyen hususun öncelikle Hz. Peygamber’in hayatında sütün yeri ve süt hakkındaki tavsiye ve uygulamaları olduğunu söylemek mümkündür. Gagnier’in süt hakkında tıbb-ı nebevî’den aktardıklarını aynen zikretmek istiyoruz:

“Süt, Peygamber’in en sevdiği gıda idi ve o, bu yiyeceğe olan büyük sevgisini gösteren vurgulu ifadeler kullanmıştır. “Peygamber dedi ki: Eğer Allah, birisine süt içme lütfunda bulunursa şöyle dua etmelidir: ‘Allahım! Bu lezzetli içeceği bize mübarek eyle! Onunla bizi etlendir, yağlandır ve kuvvetlendirerek geliştir.’ Çünkü dünyada süttten daha besleyici ve daha faydalı bir yiyecek yoktur.”⁵⁹

192

OMÜİFD

O ayrıca şöyle dedi: “Eğer biri süt içerse; o, Allah’ın Kur’an’da bizzat şu sözlerle tarif ettiği bir şeyi içmektedir: “O, içenlerin boğazından lezzetle akan saf bir süttür.” (Onun işaret ettiği âyet “Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz”⁶⁰ âyetidir).

Maharetli bir doktor olarak onun sütün tabiatı, özellikleri ve gücü hakkındaki tavsiyelerine ve öğrettiklerine kulak verilmelidir:⁶¹ “İlaç olarak inek sütü kullanınız! Süt size- bunu rahîm olan Allah’ın mübârek kılmasını ümit ediyorum- şifa verecektir. Çünkü inek süt yapan bütün bitki çeşitlerini, çaluları ve otları yiyor. Süt her ne kadar basit bir şey gibi gözükse de, bununla birlikte sütün varlığı üç farklı parçadan/unsurdan oluşmaktadır.”

⁵⁸ Bkz. Ebû Davûd, “Eşribe”, 21; İbn Mâce, “Et’ime”, 35; Tirmizî, eş-Şemâilü’l-Muhammediyye, 124, No: 196; Yardım, *Peygamberimiz’in Şemâili*, 252, 258.

⁵⁹ Ebû Dâvud, “Eşribe”, 22; İbn Mâce, “Et’ime”, 35.

⁶⁰ en-Nahl, 16/66.

⁶¹ Gagnier, sütle ilgili aktardığı bilgilerin tamamının Hz. Peygamber’e ait olduğunu zannetmiştir. Bunun sebebi, muhtemelen onun metni yanlış anlamasıdır. Ancak söz konusu kitabı tespit edemediğimiz için yanlış anlamaya yol açan ifadeleri tesbit edemedik. Onun tıbb-ı nebevî hakkındaki düşüncesinde bu yanlış anlamann etkisi olduğunu belirtmeliyiz.

“Süt, tabiatı itibariyle üç maddeden oluşmaktadır: 1. Tereyağı yapılan yağlı ve besleyici bir maddeden, 2. Peynir olan pıhtılaşmış/katılaşmış bir maddeden, 3. Sütteki sıvı maddeden.” “Yağlı madde (Peygamber devam ediyor)⁶², eşit şekilde sıcaklık ve nem içerir ve bu nedenle insan vücuduna doğal karışımıyla büyük faydalar sağlar.” “Pıhtılaşmış katı madde ise soğuk ve nemlidir ve vücudun beslenmesine katkı sağlar.” “Sıcak ve sıvı madde ise tabiatı temizler, suyu iletir ve vücudu yumuşatır.”⁶³

“Süt; temizliği (veya hızlı hazmedilmesi) bir tarafa bırakılırsa, orta dereceden daha fazla nemli ve sıcaktır. Sütün nem ve sıcaklık açısından en büyük değere sahip olduğu zamanın sağıldığı anda olduğu söylenir; Bazıları ise kullanırken sıcak ve taze sütün biraz ılıklaşmaya kadar beklenilmesi gerektiğini söylemektedir. Fakat bu yanlıştır ve en iyisi sağımdan hemen sonra içilmesidir. - Sütün gerçek kalitesi renk olarak parlak beyaz renkli, koku olarak hoş kokulu ve tat olarak da hafif tatlı ve şekerli olmasıyla anlaşılır.”

“Süt çok cılız ve çok şişman olmayan, yem olarak sağlığa uygun otlarla beslenen ve sağlığa uygun su içen genç hayvanlardan alınmalıdır. Böyle olan bir süt sağlıklı ve taze kan yapar, kuru olan vücuda kaybedilen nemi tekrar geri verir, vücudu besler ve güçlendirir. Süt, keder ve üzüntüyü gidermek, hüznün ve kasveti iyileştirmek için büyük bir güce sahiptir.”

“Eğer süt balla içilirse, bu durumda dahili yaraları/çıbanları temizler ve zararlı gereksiz üsareleri giderir.” “Eğer süt şekerle içilirse, bu takdirde hayret verici bir şekilde yüzün rengini parlattır, beyaz ve zinde olmasını sağlar.”

“İnekten taze olarak gelmiş olan süt, insan vücudunun kötü/geçimsiz huylu yapısını iyileştirir, zayıf olan göğüs ve ciğerleri güçlendirir, verem hastası olan ve vücut zayıflığına maruz kalan hastaları sağlığına kavuşturur.” “İnek sütü vücudu besler ve güçlendirir, eğer zayıfsa tekrar şişmanlaştırır, karın altı bölgesini temizler ve yumuşatır. İnek sütü en iyi süt çeşididir ve daha üstün özellikleri

⁶² Görüldüğü üzere yazar bu ifadelerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu zannetmiştir.

⁶³ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibbü'n-nebevî*, 292. Meçhul yazarın bu bilgileri İbn Kayyim el-Cevziyye'den nakletmiş olması muhtemeldir.

sayesinde, bilhassa yumuşak ve yağlı yapısı ile koyun ve keçi sütünden çok fazla üstündür.”

“Fakat bazen süt bozulabilir ve keskin, sert, yapışkan veya koyu hale gelebilir; Bu durumlarda eğer hoşlanılırsa süt, üzerine su içmek suretiyle sulandırılmalıdır.”⁶⁴

Gerçekte “doğru” anlamında Sahîh isimli iki hadis (gelenek) kitabında, Peygamber’in süt içtikten sonra genellikle içmek için su getirttiğine ve bu suretle sütün yapışkanlığını sulandırdığına ve bunun için Peygamber’in “Bu süt çok yağlı”⁶⁵ dediğine dikkat çekilmiştir.

Koyun sütü ise hepsi arasında en büyük, en sert ve yapışkandır; o, aynı zamanda en sulu olanıdır ve çok fazla uyuşukluk ve balgam üretir. Eğer süt günlük alışılmış gıda yapılırsa kişinin teni bundan dolayı soluk ve sapsarı olur. Bu yüzden vücut üzerindeki kötü etkilerini gidermek ve zararlı özelliğinden korunmak için süt mutlaka suyla karıştırılmalıdır.⁶⁶

194

OMÜİFD

Gagnier’in süt hakkında yazarı meçhul esere nisbet ederek aktardığı anlaşılan bu bilgilerin büyük bir kısmı tertipte farklılıklarla beraber İbn Kayyim tarafından nakledilmektedir.⁶⁷ Fakat Gagnier’in yer verdiği metnin sadece bir kısmı rivayetlere dayanmakta olup büyük bir kısmı adı bilinmeyen yazarın açıklamalarıdır. Bu bilgiler dikkate alındığında söz konusu meçhul yazarın en önemli kaynaklarından birinin İbn Kayyim’in *et-Tıbbü’n-nebevî*’si olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Peygamber Mükemmel Bir Hekimdir

Hz. Peygamber’in hayatını geniş bir şekilde ele aldığı eserini tıbb-ı nebevî hakkında Londra’da gördüğü bir eserden aktardığı bazı bilgilerle tamamlamayı planlamış olan Gagnier, Hz. Peygamber’in sağlıkla ve tedaviyle ilgili bazı rivayetlerini zikretmekte ve daha geniş bir şekilde sütle ilgili bilgileri aktarmaktadır. Yazar, verdiği bu bilgilerden sonra kanaatini be-

⁶⁴ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü’n-nebevî*, 292.

⁶⁵ Buhârî, “Eşribe”, 12; Müslim, “Hayz”, 95.

⁶⁶ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/401-404.

⁶⁷ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü’n-nebevî*, 176, 292-293.

lirtmekte ve geniş bilgi için söz konusu esere bakılmasını tavsiye etmektedir. Gagnier kendi ifadesiyle bu hususu şöyle dile getirmektedir: “*Bu özet, bana göre, Peygamber’in mükemmel bir doktor olduğunu yeterince ispat ediyor. Kim bu hususta daha fazlasını öğrenmek isterse bizim iktibasta bulunduğu-ğumuz kitaptan merakını giderebilir.*”⁶⁸

Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere Hz. Peygamber’in sağlık ve tedaviye dair söz ve uygulamalarının vahiy kaynaklı olduğunu düşünenler bulunmaktadır. Hatta konuyla ilgili en önemli eserlerden birini yazmış olan İbn Kayyim, tıbb-ı nebevî ile doktorların tıbbını karşılaştırarak Hz. Peygamber’in uygulamaları yanında diğer insanların geliştirdikleri tedavi yöntemlerinin adeta hiç hükmünde olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁹ Yine bazı müellifler tıbb-ı nebevî hakkındaki rivayetlerin bağlayıcılığını savunmuşlardır. Bununla birlikte görebildiğimiz kadarıyla onlardan hiç biri Hz. Peygamber’i bir tabip olarak nitelendirmemişlerdir. O, kalplerin tabibi olarak görülmüştür.

Sonuç

Hz. Peygamber, hayatta olduğu sürece yakınında bulunanların ve toplumun bütün problemleriyle ilgilendiği gibi insanların sağlığını korumaları ve hastalandıklarında tedavi edilmeleriyle de ilgilenmiştir. Hadislerin tasnifiyle birlikte Hz. Peygamber’in tedaviyle ilgili tavsiye ve uygulamalarına dair rivayetleri, ziraat, ticaret, siyaset, yargı gibi diğer alanlardaki rivayetler için kullanılmadığı halde “tıbb-ı nebevî” kavramıyla ifade edilmiş, sonraki asırlarda ise bunların ne kadarının vahiy kaynaklı olduğuna ve bağlayıcılığına dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Kanaatimizce “tıbb-ı nebevî” çerçevesinde değerlendirilen rivayetler “nebevî sünnet”

⁶⁸ Gagnier, *Leben Mohammeds des Propheten*, 2/404.

⁶⁹ İbn Kayyim’in vahiy kaynaklı tıbb-ı nebevî görüşü hakkında geniş bilgi için bkz. Kadir Demirci, “İbn Kayyim’in Tıbbu’n-Nebevî’sinde İsnad ve Delalet Problemi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2009), 35-44; Orhan Yılmaz, *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 62-72; a.mlf., “İbn Kayyim’in Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi”, 5-18.

eksenli değerlendirilmeli, onun ziraat, ticaret, yargı, siyaset, uluslararası ilişkiler vb. alanlardaki söz ve uygulamalarından farklı anlaşılmalıdır.

Hadis, siyer ve delâil türü eserlerde Hz. Peygamber'in doğrudan veya dolaylı olarak tıbbı dair tavsiye ve uygulamaları yer alırken oldukça erken dönemlerden itibaren İslâm dışı kaynaklarda Hz. Peygamber'in epilepsi hastası olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Ortaçağ boyunca Avrupa'da da Hz. Peygamber hakkında gerçek dışı bilgiler ihtiva eden birçok eser yazılmış ve bu durum Aydınlanma dönemine kadar devam etmiştir.

Hz. Peygamber hakkında objektif bir biyografi yazmayı hedeflemiş olan Fransız oryantalist Jean Gagnier, Hz. Peygamber'in hayatı bağlamında tıbb-ı nebevî'ye yer veren ender şahıslardan biridir. O, Oxford'da tıbbü'n-nebî hakkında gördüğü ve yazarının kim olduğu bilinmeyen bir eserden hareketle tıbb-ı nebevî hakkında bazı bilgileri aktarmıştır. Onun bilhassa Hz. Peygamber'in tıbbı dair bilgilerinin kaynakları bağlamında bazı nakilleri olmuştur. Yine Resûlullah'ın bütün hastalıkların tedavisinin mümkün olduğuna dair ifadeleri ona ilginç gelmiştir. Bu hükmün mutlak olmadığına da dikkat çeken yazar, haram olan şeylerle tedavinin yasak olduğunu da vurgulamaktadır. Vücudun her bir eklemi için her gün sadaka verilmesi gerektiğini belirten rivayetler de onun aktarma ihtiyacı hissettiği bilgilerdendir. O, nakilde bulunduğu eserden uygun gördüğü kısımları almış, bununla birlikte birçok bitki ve meyvenin hangi hastalıkların tedavisine uygun olduğu hakkında elindeki eserde geniş bilgi olduğunu zikretmiştir.

Gagnier'in tıbb-ı nebevî hakkında en çok etkilendiği husus ise Hz. Peygamber'in hayatında sütün yeri ve süt hakkındaki ifadeleri olmuştur. Nitekim onun söz konusu eserden naklettiği bilgilerin büyük bir kısmı sütle ilgilidir. Belirtilmelidir ki, yazarın Hz. Peygamber'e nisbet ederek aktardığı bilgilerin birçoğu ona dayanmamakta olup Gagnier'in nakilde bulunduğu yazara ait tıbbî tavsiyelerdir.

Yazarın Hz. Peygamber'in tıp, tedavi ve sağlıklı beslenme hakkındaki rivayetlerinden hareketle ulaştığı kanaati ise Hz. Peygamber'in iyi bir

doktor olduğudur. Onun böyle bir sonuca ulaşmasında İslâm dünyasındaki temizlik, koruyucu hekimlik, halk sağlığı, çevre temizliği, sağlıklı beslenme gibi hususların Avrupa'yla kıyaslanmayacak derecede üstün olmasının da etkisi büyüktür. Öncelikle hadis literatüründe Hz. Peygamber'in sağlık ve tedaviye yönelik tavsiye ve uygulamalarının bir kısmının vahye dayandığı belirtildiği gibi onun tıba dair tavsiyelerinin ümmet için her zaman uyulması gereken hususlar olduğu ileri sürülmesine rağmen görebildiğimiz kadarıyla hiç kimse Hz. Peygamber'i "hekim" olarak nitelendirmemiştir. Bu açıdan Fransız oryantalist Gagnier'in bu değerlendirmesi ilginç bir durum arz etmektedir.

Kaynakça

- Aba, Veli. "Bir Model Olarak Manevi Danışman Hz. Peygamber'in Terapötik Açından Etki Değeri: Hadis İlmi Bağlamında Psiko-Teolojik Analizler". *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu Bildiri Kitabı* (26-27 Nisan 2018, Kahramanmaraş). Ed.: Cevdet Kabakçı, M.Akif Özdoğan, Faruk Çiftçi vd. (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018), 2/598-603.
- Aba, Veli. "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler". *Akademik Siyer Dergisi* 1/1 (2020), 112-139.
- Aba, Veli. "Tıbb-ı Nebevî Rivâyetleri Hakkında Bazı Yaklaşımlar (Sûfiler ve Şîa Özelinde)". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 8 (2020), 73-106.
- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdurrahman. *ez-Zühhd ve'r-rekâik*, thk.: Habîburrahman el-A' zamî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Atmaca, Veli. "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 35-53.
- Atmaca, Veli. "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/1 (2011), 67-94.
- Atmaca, Veli. "Hz. Peygamber'in Câhiliyye Tıbbına Bakışı ve Modern Tıba Katkısı". *Uluslararası Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Kongresi Bildiriler Kitabı* (19-22 Nisan 2018, İstanbul), (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018), 627-657.
- Atmaca, Veli. "Tıbb-ı Nebevi Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi (Bibliyografya Denemesi)". *Hikmet Yurdu* 4/11 (2013), 39-74.
- Atmaca, Veli. "Tıp ve Tıbb-ı Nebevi Hakkında Muasır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 45-70.
- Bedevî, Abdurrahman. *Mevsûatü'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 3. Basım, 1414/1993.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk.: Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *el-Câmi'u's-Sahîh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Canatar, Mehmet. "Cenâbî Mustafa Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çap, Sabri. *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Demirci, Kadir. "İbn Kayyim'in Tıbbu'n-Nebevî'sinde İsnad ve Delalet Problemi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2009), 29-54.
- Ebu Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshak. *et-Tıbbü'n-nebevî*. thk. Mustafa Hızır Dönmez. y.y.: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî, et-Temîmî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk.: Hüseyin Selim Esed. Dimaşk: Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1404/1984.
- Efil, Şahin. "Peygamberlik-Tıp İlişkisi ve Tıbbın Kaynağı Sorunu". *Beytulhikme* 10/2 (2020), 747-770.
- Gagnier, Jean. *Leben Mohammeds des Propheten*. çev. Christian Friedrich Rudolph Vetterlein. Köthen: I. A. Ade., 1802.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk.: Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. "Der Islam und Mohammed-II". *Jahrbücher der Literatur* 69 (1835), 1-90.
- Hıdır, Özcan. *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2019.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Thk.: Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *et-Tıbbü'n-nebevî*. Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. y.y.: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1395/1986.
- Karacabey, Salih. "Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/4 (1992), 217-226.
- Karacabey, Salih. *Hız. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi*. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002.
- Köycü, Erdoğan. "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İnsan Sağlığının Korunmasında Tavsiye Ettiği Modern Tıpta da Uygulanabilecek Bazı Tedavî Yöntemleri". *Uluslararası İslâm & Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*, (Adana, 07-10 Ekim 2015), 105-120. Adana: y.y., 2016.

- Kutluay, İbrahim. "Şîa'da İmamlara Atfedilen Tıbbın Kaynakları ve Sünnî Anlayışla Mukayesesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 8 (2020), 35-72.
- Kutluay, İbrahim. "Tıbb-ı Nebevî'nin Vahiy Kaynakları". *Uluslararası İslâm & Tıp (Tıbb-ı Nebevî) Kongresi Bildirileri*, edit. Hasan Akkanat vd. 49-61. Adana: y.y., 2016.
- Küçük, Raşit. "Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme". *İlim ve Sanat* 1/3 (1985), 6- 8.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî. *el-Câmî'u's-sahîh*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Oruçhan, Osman. "İnsan İskeletindeki Kemik/Eklem Sayısı Hakkında Bilgi İçeren Hadisler Üzerine Eleştirel Bir Araştırma". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 1509-1534.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ebü'l-Fidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/320-321. TDV Yayınları, 1994.
- Sancaklı, Saffet. "Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi [İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 10/2 (2019), 353-379.
- Sarıçam, İbrahim. "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Coğrafyasında Yaygın Siyer Eserlerinin Batıya Tanıtımı: Hammer Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013), 205-214.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-kebir*. Thk.: Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-. *es-Sünen*. ed. Ta'lik ve yayına hazırlayan: İzzet Ubeyd ed-Du'âsî. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-. *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâsîü'l-Mustafaviyye*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsî'l-Arabî, ts.)
- Ünal, İsmail Hakkı. "Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Tıp". *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) Özel Sayısı*, 2000, 2003, 181-190.
- Yardım, Ali. *Peygamberimiz'in Şemali*. İstanbul: Damla Yayınevi, 12. Basım, ts.
- Yıldırım, Enbiya. "İnkâr ve Savunma Bağlamında Nebevî Tıbbın İlahiliği Sorunu". *Uluslararası Tıbb-ı Nebevî Kongresi, 24-25 Haziran 2014 Ankara, Bildiriler*, 2016, 96-107.
- Yılmaz, Orhan. *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Orhan. "İbn Kayyim'in Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 5-18.
- Yılmaz, Orhan. "Tıbb-ı Nebevî ve bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirmesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2017-2), 107-134.

